

Jan Carle & Ilse Julkunen (red): Arbetslöshetens villkor – om ungdomar, arbetslöshet och marginalisering i 90-talets Norden

Nordiska ministerrådet, Köpenhamn, 1997

Sambandet mellan ungdomsarbetslöshet och marginalisering utgör en av huvudfrågorna i en forskningsrapport som gavs ut av Nordiska Ministerrådet förra året. Rapporten *Arbetslöshetens villkor – om ungdomar, arbetslöshet och marginalisering* har tillkommit under redaktion av sociologerna Jan Carle, Göteborg och Ilse Julkunen, Helsingfors. Den är ett resultat av ett samnordiskt forskningsprojekt, och baseras på en enkätundersökning i vilken 8 000 arbetslösa och före detta arbetslösa ungdomar i samtliga nordiska länder deltar. Till forskningsprojektet hör också ett antal ännu ej genomförda kvalitativa studier i Finland, Island och Sverige. Den föreliggande kvantitativa studien är brett upplagd. Ett flertal teman med koppling till ungdomsarbetslöshet och marginalisering avhandlas i rapporten: arbetsmarknadens struktur, arbetsmarknadsåtgärder, ekonomiska problem, hälsa, sociala nätverk, missbruk och ungdomskultur. Vart och ett av dessa teman behandlas i separata kapitel i bokens senare del, där resultaten från den empiriska undersökningen presenteras. Den första delen består bl a av en genomgång av tidigare forskning om arbetslöshet och en problematiserande diskussion kring begreppen marginalisering och ungdom. Just "marginalisering" är ett bärande tema i undersökningen, det förstås som en process och ett komplext förhållande mellan de sociala erkända markörer som identifierar positionen i fråga, och den identifikation som blir resultatet av att marginaliseringen erkänns och upp-

fattas av de parter som berörs av markeringen. I rapporten preciseras förhållandet mellan marginalisering och arbetslöshet till en fråga om hur brist på deltagande i ett "subsystem" (dvs arbetsmarknaden) påverkar delaktighet och integration i familjen, boendet, de sociala nätverken och samhället i övrigt.

Nivån på ungdomsarbetslösheten varierar stort mellan de nordiska länderna. Beroende på hur man definierar arbetskraften och kategoriserar de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna, så får man fram olika arbetslöshetstal. Klart är dock att Finland har den högsta ungdomsarbetslösheten, och att Island och Norge har relativt låga tal. Arbetsmarknadsåtgärdernas omfång och utformning i de nordiska länderna skiljer sig också åt. I Sverige och Norge har man haft en längre historia av att satsa på aktiva, sysselsättningsskapande åtgärder för ungdomar, medan man i Finland och Danmark huvudsakligen har haft passiva, inkomstöverförande åtgärder, även om utvecklingen även där går mot mer aktiverande insatser. Ersättningssystemen i de nordiska länder skiljer sig också åt, både vad avser utformning och kompensationsnivå. Alla dessa skillnader sammantagna gör att man anser det vara berättigat att foga ett komparativt moment till analysen, och ställa frågor om i vilken utsträckning arbetslöshetens villkor och risken för marginalisering skiljer sig åt mellan de olika länderna.

Frågan om ekonomisk marginalisering knyter an till det komparativa momentet i undersökningen, bl a just därför att arbets-

löshetsförsäkringarna och de andra kompensationsystemen är olika utformade i de nordiska länderna. Andelen ungdomar i undersökningsgruppen som har haft en arbetslöshetsförsäkring som inkomstkälla under det senaste året är mer än hälften så låg (24 procent) i Finland som på Island (55 procent), i Norge (50 procent) och i Sverige (49 procent). I den danska gruppen har så pass många som 82 procent av ungdomarna erhållit inkomst genom arbetslöshetsförsäkringen. Visserligen har man i Danmark ett mer omfattande försäkringssystem, men den höga siffran är till stor del en effekt av urvalstekniska omständigheter. Det danska enkäturvalet har genomförts på ett annat sätt än i de andra länderna, och är draget ur just det register som omfattar de ungdomar vilka är berättigade till arbetslöshetsförsäkring. Detta utgör ett besvärligt metodproblem i studien, vilket dock diskuteras på ett medvetet sätt. Vad avser de ekonomiska problemen finner man att skillnaden mellan de ungdomar som uppbär försäkring och de som inte gör det inte är så stor. Den senare gruppen har det inte avsevärt sämre i detta avseende. Det är ungefär lika vanligt att man inte har råd att åka och hälsa på släktingar, måste undvara klädinköp, har problem med att betala hyran, och så vidare, mellan grupperna. Undantaget utgörs av de danska ungdomarna, vars försäkring ligger på en högre nivå; de har haft långt färre ekonomiska problem än sina arbetslösa nordiska grannar. Detta gäller även då jämförelsegrupperna i de övriga nordiska länderna avgränsas till de ungdomar som är berättigade till arbetslöshetsersättning.

Vad har då ekonomin för betydelse för delaktigheten på arbetsmarknaden? Torild Hammer, som har skrivit avsnittet om ekonomi i rapporten, tar sig också an den svåra och politiskt laddade frågan om arbetslös-

hetsersättningens eventuella inverkan på viljan eller incitamentet till att söka lediga arbeten. I detta "OECD-rapportsparadigm" (jfr OECD 1994; 1995) blir det alltså en relevant forskningsfråga att studera i vilken utsträckning arbetslösa ungdomar har för god ekonomi. Hammers huvudfråga är vilket inflytande kompensationsnivån hos arbetslöshetsersättningen har på ungdomarnas jobbchanser. Frågan konkretiseras för det första genom att studera variationerna på nationell nivå vad avser jobbchanser och ersättningsnivå, och för det andra genom att studera hur ungdomarnas ekonomiska situation påverkar deras jobbchanser dels när man kontrollerar för variablerna kön, ålder och utbildningsnivå, och dels när man kontrollerar för strategier för jobbsökning, arbetsinvolvering och tidigare arbetslöshetserfarenhet. I rapportens slutdiskussionen karakteriserar Carle och Julkunen resultaten såsom kontroversiella: den logistiska regressionsanalysen, med den dikotoma variabeln "ha arbete: vara arbetslös", visar att såväl en god ekonomi, vilket alltså är liktydigt med att man mottar ersättning från en arbetslöshetsförsäkring på en högre kompensationsnivå, och en dålig ekonomi, vilken kännetecknas av att man är beroende av utkomststöd, har en negativ effekt på chanserna till att få ett arbete och en plats i arbetslivet. Hammer lägger dock själv större vikt vid det faktum att ekonomiska problem tenderar till att minska jobbchanserna, och att det är förhållandet mellan jobbchanser och dålig ekonomi som bör studeras närmare. Den negativa effekten av en hög kompensationsnivå är snarare överdriven i arbetslöshetsforskning och i de politiska diskussionerna, menar hon, och även om sänkt kompensationsnivå kanske ökar jobbchanserna i en del fall, så ökar den också de ekonomiska problemen, vilka i sin tur reducerar jobbchanserna. Syftet med

regressionsanalysen är bl a att visa hur chanserna för ungdomar att få arbete varierar mellan de nordiska länderna, och vilken betydelse arbetslöshetsförsäkringarnas utformning har i det här sammanhanget, men det är svårt att från Hammers studie få en bild av hur det förhållande att utbudet av arbete varierar mellan de olika nordiska länderna påverkar sannolikhetsberäkningen – och det är ju inte en oviktig fråga i den här kontexten. Det här avsnittet torde höra till de som är svårast att följa för den som saknar mer långtgående statistisk skolning.

Frågan om förhållandet mellan arbetslöshet och marginalisering och andra negativa sociala konsekvenser har sin egen kausalitetsproblematik. I vilken utsträckning är eventuella sociala och hälsomässiga problem och/eller brist på resurser ett resultat av en längre arbetslöshet, och i vilken utsträckning kan en längre arbetslöshetsperiod vara en produkt bland annat av en livssituation som redan tidigare präglas just av dessa brister och problem? Denna problematik brottas man med även här; Anders Rosdahl studerar bl a hur graden av marginalisering i relation till arbetsmarknaden, här förstådd som den samlade tiden i arbetslöshet, förhåller sig till de intervjuades sociala position och tidigare erfarenheter från arbetsliv och skola. Rosdahl finner att de intervjuade personer som i ett tidigt skede varit arbetslösa under en längre tid också har sämre utbildning, hade problem i grundskolan, har sämre hälsa, har haft fler sociala problem, och oftare växt upp i familjer där någon medlem redan är arbetslös. De ungdomar med invandrarbakgrund som har intervjuats har också mer erfarenheter av arbetslöshet, relativt sett.

Rosdahl räknar upp inte mindre än elva variabler förknippade med den sociala bakgrunden som påverkar risken att bli lång-

tidsarbetslös; det förhållande att ”redan utsatt ungdom går först in i arbetslöshet och kommer sist ur den” (Ståhl 1986 s 74) tycks gälla även här. Att ha en ”arbetslöshets-historia” bakom sig, det vill säga att man har varit arbetslös vid ett tidigare tillfälle, är också något som påtagligt ökar sannolikheten för att bli arbetslös, och ju yngre man var första gången man var arbetslös, ju mer omfattande tenderar erfarenheterna av arbetslöshet att bli. Rosdahl drar utifrån dessa omständigheter slutsatsen att det är ytterst väsentligt att förebygga och förhindra arbetslöshet bland de yngsta ungdomarna. I det här sammanhanget understryker han att det är viktigt att man i utformning av vägledning och kompetensgivande utbildningar också beaktar behoven hos de ungdomar som kommer från ”utbildningsfrämmande” miljöer.

Sambandet mellan arbetslöshet och politisk delaktighet är en av de klassiska frågorna i forskningen om arbetslöshetens konsekvenser. I många fall definieras en politisk marginalisering som en minskad delaktighet i och misstroende för de etablerade politiska institutionerna och organisationerna. Det är en definition som kan bibringa analysen en normativ ton, då politiska handlingar som ligger utanför den dagliga politiska praktiken, och kanske utmanar rådande maktförhållanden, kategoriseras som symptom på marginalitet och/eller något som kan uppluckra sammanhållningen i samhället, och därmed som något på förhand icke önskvärt. Jan Carle, som är ansvarig för detta avsnitt, lyckas dock hålla en viss distans till denna ”Durkheimiska” ansats. Avsnittet är uppbyggt kring frågor om vilka politiska åsikter de intervjuade ungdomar omfattar, och vilka politiska handlingar de skulle kunna tänka sig att utföra. De handlingar som

avses sträcker sig från vilda strejker och ockupationer till deltagande i val eller på fackmöte och att skriva på en namnlista. Politisk marginalisering tolkas som en mindre delaktighet i politiska handlingar, lägre grad av potentiellt politiskt handlande (det vill säga att det är färre handlingar som man skulle kunna tänka sig att utföra) och större avståndstagande från politiskt handlande. För nordnord som helhet gäller att de tillfrågade som har börjat studera är de mest aktiva, de som har börjat arbeta eller befinner sig i åtgärd är lite mindre handlingsbenägna, och att de som fortfarande är arbetslösa är minst aktiva. Ju fler arbetslöshetsperioder man har, ju lägre grad av politiskt deltagande har man, vilket alltså kan tolkas som en samvariation mellan utsatthet för arbetslöshet och politisk marginalisering. I detta sammanhang hade det också varit intressant om man mer direkt relaterat det politiska deltagandet till den socioekonomiska bakgrunden.

Politik har ju också en dimension av tankar om vad för slags samhälle som är önskvärdt i framtiden, oberoende om det är möjligt just nu eller inte. I enkäten anmodas ungdomarna att ta ställning till sju idealtypiska samhällsmodeller, som var och en karakteriseras av en viss egenskap: företagsamhet och marknadsekonomi, miljötänkande, avancerad teknik, lag och ordning, jämlikhet i inkomster, jämställdhet mellan könen samt lika rättigheter för både infödda och invandrare. Variationerna mellan preferenserna för de olika samhällstyperna var små, och flest "poäng" fick de samhällen som kännetecknades av jämställdhet respektive jämlikhet. Vilken sysselsättning ungdomarna för tillfället hade ändrade inte spridningen i svaren. Rangordningen är påfallande likartad mellan gruppen med arbetslösa och de andra, som har börjat stu-

dera, arbeta eller går i åtgärd, och Carle drar slutsatsen att ungdomarnas sysselsättning inte förefaller ha något att göra med synen på det framtida samhället. Det förefaller som om dessa visioner grundas i andra kulturella och sociala omständigheter. Även här hade man kunnat relatera frågan mer direkt till den sociala bakgrunden, exempelvis genom ett konstanthållande av utbildningsnivån eller just den socioekonomiska variabeln.

Frågan om sambandet mellan arbetslöshet och delaktighet i vardagens "små" sociala strukturer utreds också i denna rapport, konkretiserad i frågan om i vilken utsträckning de arbetslösa ungdomarna kommer i åtnjutande av kollektiv hjälp från föräldrar, vänner eller institutioner för att hantera den arbetslösa tillvarons problem. Det visar sig att stödet från omgivningen tar sig olika uttryck beroende på vilken arbetslöshetshistoria man har, eller har haft. De som är långtidsarbetslösa får oftare hjälp i form av rådgivning (med hänvisning till ekonomi, arbete eller utbildning) och lån av pengar, medan de som har varit arbetslösa, men är i tillbaka i arbete, oftare har fått psykiskt stöd från omgivningen. Thordis Sigurdardottir och Jon G Bernburg, som har skrivit detta avsnitt, menar att det senare kan bero på att de som får psykiskt stöd sysselsätter sig mer under arbetslösheten, och därför lättare kommer ut i arbetslivet, men att det också kan bero på att omgivningen tröttnar på att ge psykiskt stöd ju längre arbetslösheten drar ut på tiden. Vilken tolkning som är rimligast kan inte enkätmaterialiet ge svar på. Att den långvariga arbetslösheten skapar mer ihållande ekonomiska problem, och därmed större behov av att låna pengar, förefaller rimligt. Likaså skapas kanske en efterfrågan av goda råd på ett annat sätt än när man har arbete. Där-

till är det rimligt att anta att det finns en dimension av beroende i den sistnämnda dimensionen av kollektiv hjälp, vilket även Carle och Julkunen påpekar i slutdiskussionen. Men frågan om vilken innebörd den kollektiva hjälpen har för de som mottar den går inte heller riktigt att svara på utifrån enkätmaterialiet.

Ungdomarnas hälsotillstånd, som delvis hänger samman med frågan om socialt stöd, går också att relatera till arbetslöshet och frågan om marginaliseringstendenser på arbetsmarknaden. Det visar sig att de som gick i åtgärd eller fortfarande var arbetslösa vid intervju tillfället mådde sämre än de som hade börjat studera eller fått ett arbete. De som hade erfarenhet av längre arbetslöshetsperioder mådde sämre än de som varit arbetslösa under en kortare tid. För vissa grupper (finländska, isländska och danska män samt svenska kvinnor) fanns även säkerställda samband mellan alkoholmissbruk och arbetslöshetens längd, men däremot kunde man inte påvisa några samband av samma hållfasthet mellan narkotikamissbruk och arbetslöshet.

Att forska om arbetslösheten och dess konsekvenser är svårt; de metodologiska fällorna är flera. Frågan om selektionen till arbetslöshet och åtgärder är en sådan fälla. Att göra komparativa studier mellan olika länder är också svårt. För detta krävs bl a en teoretisk modell som sorterar fram intressanta skillnader och likheter mellan de utvalda länderna. I denna studie har författarna haft ambitionen att kombinera dessa bägge forskningsansatser, och frågan är i vilken mån de lyckats bemästra de metodologiska svårigheterna. Det finns en del problem som borde ha diskuterats mer ingående: vad betyder t ex det faktum att Sverige har ett mer omfattande åtgärdssystem för ungdomar än övriga länder för urvalet till

undersökningen? Urvalet har gjorts bland de öppet arbetslösa. Dessa utgör i Sverige förmodligen en mer selekterad grupp än i de övriga länderna. Vad kan detta ha för betydelse när exempelvis hälsotillståndet jämförs mellan de olika länderna? De skilda arbetslöshetsnivåerna i länderna medför också metodologiska problem, bl a för just beräkningen av sannolikheten att gå tillbaka till arbete. Dessutom utgör de arbetslösa förmodligen en mer selekterad grupp i de länder där arbetslösheten är låg. Detta problem påpekas visserligen i rapporten, men några vidare diskussioner av vad detta innebär för resultattolkningarna förs inte.

En av fördelarna med undersökningen är att den ger ett flertal bra exempel på konkretiseringar av vad fenomenet marginalisering kan innebära. I många sammanhang laddas begreppet marginalitet med så många innebörder att det kanske saknar en förmåga att ringa in ett klart och avgränsat fenomen. Den risken lyckas man i stort sett undvika i undersökningen; visserligen studeras marginaliteten i relation till en stor mängd företeelser, men tyngdpunkten måste ändå sägas ligga på den socioekonomiska partiella delaktigheten. Jag tror också att det är de resultat och den diskussion som knyter an till den aspekten av sambandet ungdomsarbetslöshet och marginalisering som hör till bokens största förtjänster. Men det går inte att bortse ifrån att användandet av en metod som än bättre förmår beskriva *processer* hade berikat undersökningen, som ju ändå har marginaliseringsprocesser som fokus. Det må vara antingen paneldata i en kvantitativ undersökning, eller ett regelrätt fältarbete med deltagande observation.

I de delar av rapporten där frågan om hur ungdomarna själva och deras närmaste sociala omgivning förstår och hanterar arbetslösheten tycks det mig också att just en

deltagande observationsstudie väsentligen hade kunnat öka förståelsen av de marginaliseringsprocesser som man syftar till att beskriva. Frågor om hur ungdomar förstår sig själva, sin situation och sin omvärld när de är arbetslösa, och vilka handlingar som föds ur denna förståelse, är centrala för kunskapen om den marginalisering som kan följa på arbetslösheten. I rapportens inledning skriver man att temat ungdomskultur ska studeras, men av denna ambition blir det egentligen endast ett kapitel, som handlar om ungdomars attityder och förhållningssätt till politik (och då förstås "politik" i en allmän mening). Den kulturella "nivån" eller "dimensionen" inbegriper givetvis betydligt mer än så, och man kan fråga sig varför man har haft denna snäva avgränsning i undersökningen. Det är möjligt att man kommer att intressera sig för ett bredare spektrum av de arbetslösas attityder och värderingar i de kvalitativa studier som ska genomföras inom ramen för detta forskningsprojekt, men vilka luckor det är tänkt att den studien ska fylla säga det dock ingenting om i rapporten. Just vad avser studiet av politiska attityder och värderingar tycks mig för övrigt den relativa knapphet i data som vidhäftar enkätundersökningen besvärande; ungdomars politiska tänkande och handlande är ju ofta inbäddat

i en ("sub")kulturell praktik som också inbegriper musik, kläder, umgängesformer etc. Jag tror att om man ska förstå om och i så fall hur och varför arbetslösa ungdomar i något relevant kulturellt hänseende – t ex vad avser värderingar kring arbete – orienterar sig bort från samhällets centrum mot dess periferi, och det på ett sätt som får betydelse för deras handlingar, så kan det krävas en noggrannare beskrivning av dessa ungdomars förståelsehorisonter; en beskrivning som en mer "aktörnära" metod, t ex en deltagande observation, gör möjlig. Det förhållandet torde även gälla en beskrivning av det sociala nätverk som ungdomarna ingår i, och som eventuellt tillhandahåller olika former av kollektiv hjälp när arbetslösheten blir påfrestande. Som etnolog ser jag bl a just därför med spänning fram emot den kvalitativa delen av studien.

Fredrik Hertzberg

Doktorand i etnologi, Arbetslivsinstitutet

Referenser

- OECD (1994) *The OECD job study*. OECD, Paris
 OECD (1995) *Implementing the Strategy*. OECD, Paris.
 Ståhl R (1986) *Att vara rustad och bli drabbad. Om ungdomars arbetslöshet*. Högskolan i Örebro, Örebro.